

РОМИЈАНА У СРБИЈИ: МИТ ИЛИ ЗБИЉА?

ДРАГОЉУБ Б. ЂОРЂЕВИЋ*, ДРАГАН ТОДОРОВИЋ**

С а ж е т а к. – Одувек се постављало питање, у свакој европској држави, па и у српској, поводом пописа становништва и ван њега – колико то заправо има Рома. Посебно се око те упитности жустро расправља после спроведених пописа грађана, као што је случај у Србији. Зашто? Зато што добар број ромских ромолога, чланова невладиних организација и удружења, те политичара и интелектуалаца, чврсто истрајава на становишту да попис не пружа веродостојну слику бројности њиховог народа. Далеко, далеко их је више него што бележи званична статистика на сваких десет година. Довођење у питање тачности пописа иде чак дотле да поједини ромски угледници јавно иступају, баратајући бројком у распону од шестсто до милион Рома у Србији. Ово очито и неодговорно претеривање даје нам за право да их прогласимо за националистичке агитаторе који наносе штету своме роду – макар се таква врста национализма означавала као *реактивни национализам*. Истине ради, њима се придружују и поједини неромски ромолози и социолози, споминући да је знатно више Рома: негде 200–300 хиљада. Добро, јасно је да пописи не установљавају тачан број Рома. Али, да ли дају приближно стање? У раду ћемо размотрити податке из неколика послератна пописа, као што ћемо дискутовати и о аргументима за непрецизност и против непрецизности пописних података о Ромима у Србији.

Кључне речи: Роми, Србија, Попис становништва 2022, етничка мимикрија, ромски национализам

Најзад, ако Србија још постоји, како ћо да је Европска унија исцртала мају Ромске државе у којој ће претјоница бити – Бела Паланка?! У, њој, додуше, Роми чине већ више од половине становништва и када се не би између себе свађали, један Цијанин би већ био белојаланачки прагоначелник! И, већ се најаћа како би се звала Бела

* Машински факултет Универзитета у Нишу, имејл: brkab@junis.ni.ac.rs

** Филозофски факултет Универзитета у Нишу, имејл: dragan.todorovic@filfak.ni.ac.rs

*Паланка. Да ли ће се звати Ромијана? Зашто, да не?! Некада је била
Ремизијана, пресијоница Горње Мезије...*

Драган Јовановић

*Када је реч о Ромима,
свака статистица о њима је неверљива
и мора се узимати с великом дозом опреза.*

Милутин Прокић

УВОДНО СЛОВО

Смехотворац вели: „Многи Срби, Бугари, Хрвати, Румуни и остали ове јесени се селе не на југ, него на запад. Они што могу дуже да лете – преко океана” (Минић Карло, 2022:12). Он има на уму да с јесени птице лете на југ да би презимеле, док лети Албанци, Бошњаци, Бугари, Македонци, Румуни, Срби, Хрвати тамо масовно одлазе на топла мора, на одмор. Барем је до сада тако било. А данас? Птице и даље лете куда су одувек летеле, али је до видљивог преокрета дошло код балканских народа: мање се крећу према сланој води – више, без обзира на годишњу доб, река без повратка тече у западноевропске водотокове, узмогне ли, и у америчке, канадске и аустралијанске. Драгутин Минић Карло (2022: 12) потом поентира: „Сви са Балкана смо једно племе – Скити.”

На кога се угледасмо у скитњи? Ко из нашег окружења бејаше највеће скитарало, толико – да му се то све до скоро рачунало у народносни идентитет? Роми су то!

Као да од њих, ми – Балканци, запатисмо просторну несталност, брзу покретљивост, лако прелажење граница трбухом за крухом и расејасмо се, скупа са њима, по земљином шару, постајући дијаспорци и дијаспорке, гастарбајтери и печалбари, исељеници и расељеници, емигранти и мигранти¹ (и циркуларни), азиланци и егзиланти, прогнаници и повратници... Међутим, Роми, за разлику од нас који се не одликујемо претерано том особином, одавно практикују једну другу *покретљивост*: прибегавају етничкој мимикрији, тј. скривању етничког порекла и бежању под „заставе других народа”.² Инсистира се на изјавама да је много пребега у Рома, да су они мимикрична етница – изражен је несклад између њихове реалне присутности у становништву и удела до којег се долази пописом.

Зато ми и пристајемо уз Владимира Станковића, који се у чланку „Роми у светлу података југословенске статистике” с разлогом пита:

¹ Упутан увод у: Варади, Тибор (ур.) 2017. *Мигранти у Европи 21. века*. Нови Сад: САНУ – Огранак САНУ у Новом Саду.

² „Боље бити било шта, само не – Ром”, Александар Рац.

„Но, погледамо ли осцилације у њиховој бројности од пописа до пописа, које су неупоредиво израженије него код осталих народности, неизбежно се намеће питање: због чега се то Роми у огледалу пописних резултата губе и јављају као 'народ-понорница' и статистички рефлекс 'циганског расула', пред којим је, очигледно, *немоћна официјелна југословенска статистици*” (Станковић, 1992: 160; курзив додат).³ Сада и српска!

НЕСЛАГАЊА

Раскорак између стварног и пописаног броја Рома није нешто око чега се споре само српски демографи и статистичари, етнологзи и социолози, политиколози и ромолози, невладин сектор и ромски активисти, државни дужносници и представници међународних организација. Расправа је можда прво, још осамдесетих година минулог века, почела у Србији и ондашњој Југославији, да би се пропашћу совјетског лагера интензивирала од 1989. у земљама централне и југоисточне Европе, у којима су Роми и најбројнији.

У извештајима које преноси Горан Башић (2000: 56–64), примера ради, према званичним подацима у Мађарској је 1990. године било 142.683 Рома, док се претпоставља да је стално настањено око 600.000; у Румунији, према Попису становништва из 1992. године, стално је настањено 409.723 ромских становника, а најсмелије процене се крећу да их има до два милиона; у Словачкој се официјелно рачуна с бројком од 75.802 Рома – процене иду до 500 хиљада; у Републици Чешкој је 1991. пописано 33.489 припадника ромске мањине, држи се да их је далеко више; у Албанији није предвиђено да се житељи могу изјашњавати као Роми, а прогнозе европских стручњака варирају: од 5.000 до 100.000 њих живи у „земљи орлова”.

Посебно се око горње упитности жустро расправља после спроведених пописа грађана у земљи Србији. Зашто? Зато што подоста ромских ромолога и интелектуалаца, делатника ромских невладиних удружења, ромских политичара и достојанственика, чврсто истрајава на становишту да попис не пружа веродостојну слику бројности њиховог народа: далеко, далеко их је више него што бележи званична статистика на свако десетлеће. Довођење у питање тачности пописа иде чак дотле да поједини ромски угледници јавно иступају, оперишући износом у распону од шестсто хиљада до милион Рома у Републици Србији. Ово очигледно и неодговорно претеривање даје нам за право да их прогласимо за националистичке агитаторе који наносе штету своме роду – макар се таква врста национализма означавала као реактивни национализам.

Ослањамо се на Саита Балића, ономадашњег ромског вођу у светском омеру, за кога се не усуђујемо да га обележимо као националисту, јер је имао истанчан осећај за политичку збиљу, који – што не приметити – мањка многим

³ „Циганско расуло” је синтагма Жан Пол Клебера (Jean Paul Clébert).

садашњем ромском учеснику из невладиног сектора и политичких странака. У „Писму Председништву СФРЈ о социјално-економском и уставно-правном положају Рома у Југославији, из 1981. године”, он још тада запажа несклад између пописних података и стварног броја Рома:

„Присутна је, такође, и противречност између статистичких показатеља и извештаја општинских конференција ССРН о броју Рома у појединим општинама: на пример, Завод за статистику Београда утврдио је да на територији Општине Вождовац живи само 113 Рома, док се у извештају Општинске конференције ССРН наводи се да их у тој општини има између 10 и 15 хиљада. Овај несклад се јавља у свим местима, републикама и покрајинама, што значи да је статистика умањила број Рома за десет, двадесет, тридесет пута.” (НИН, 13. VII 1980. год.) (Balić, 2023a: 120).

Мада је коју годину раније, у једном необјављеном интервјуу датом новинару *Борбе*,⁴ малчице претеривао:

„У разговорима с нашим представницима Рома из Србије пред сам конгрес у Женеви⁵ сложили смо се сви са тврдњом да је у Југославији било око 700.000 људи ромског порекла, *и да од њога више од 300.000 живи у Србији са њој крајинама*. Разуме се, ова статистика није тада, као и сада, нигде тачно исказана. Увек нас је било 7 до 8 пута више но што су то показивале статистике. Тада, 1970. године, према званичним подацима из пописа становништва, у нашој земљи живело је око 90.000 Рома. Видите колика је то разлика.” (Balić, 2023b: 150; курзив додат).

Занимљиво је да чак и Осман Балић, настављач очевог дела, свагда умерени ромски предводник, јер заузима и пласира балансиране политичке ставове, на једном месту тврди да је у ондашњој Србији било, ни мање ни више, преко пола милиона Рома. Представљајући значај некадашњег *Савеза груписава Ром Србије*, потцртава:

„Таква једна организација, која је окупљала новоформирана друштва за науку, просвету, културу и социјална питања Рома из 40-ак градова, *имајући иза себе најмање 500.000 Рома у Србији*, на врло миран, стрпљив и цивилизован начин радила је на свом основном циљу. А циљ је био пре свега повезивање људи, Рома и припадника неромских народа, ради остваривања социјалних, економских и политичких права свих.” (Balić, 2023: 121; курзив додат)

Ако је веродостојно оно што тврди ромски одличник, коме треба веровати као зналачком истраживаоцу живота и обичаја Рома између два светска рата и, засебице, њиховог свеубијања у другом по реду, онда нема ни говора о

⁴ Име новинара и датум када је разговор вођен нису познати.

⁵ Одржан 1978. (додатак – Д. Б. Ђ. и Д. Т.)

пола или целом милиону сународника му у новој Југославији и у социјалистичкој Србији:

„Имам податак да је у Краљевини СХС до 1941. године живело око 300.000 Рома, а у НДХ најмање 60.000 Рома. А када се рат завршио и 1948. извршен попис у Хрватској је било 405 Рома, а у БиХ 408 Рома. И то се односи на Роме муслимане и католике, а шта је са православнима? И коначно, тврдња ревизиониста да је у Јасеновцу страдало укупно до 90.000 људи пада у воду пред чињеницом да сам у књизи објавио податке који говоре да је само Рома толико убијено! Где су онда поубијани Срби и Јевреји – пита проф. др Драгољуб Ацковић” (Ацковић, 2023: 16).

Да ли је онда права мера око 200 до 300 хиљада истоплеменика у послератној држави? Цифра коју подржавају поједини неромски ромолози и статистичари.⁶

ПОСЛЕРАТНИ ПОПИСИ

Ако је јасно да пописи не установљавају тачан број Рома, да ли дају бар приближно стање? Погледајмо шта су донели пописи становништва после Другог светског рата (табела 1).⁷

Табела 1. Број Рома по послератним пописима*

ПОПИСНА ГОДИНА	БРОЈ РОМА
1948.	52.181
1953.	58.800
1961.	9.826
1971.	49.894
1981.	110.959
1991.	94.492
2002.	108.193
2011.	147.604
2022.	131.936

⁶ Таква је пројекција ромолога Горана Башића (2000: 66) и статистичара Милутина Прокића (1992: 100).

⁷ РСЗ 2023. *Попис становништва, домаћинства и станова 2022. године. Национална пријавност*, стр. 14. Београд: Република Србија, Републички завод за статистику.

* Подаци пописа од 1948. до 1981. године односе се на читаву територију Републике Србије, док пописи 1991, 2002, 2011. и 2022. године не садрже податке за АП Косово и Метохија. Наиме, Попис из 1991. године бојкотован је од стране већине албанског становништва, док 2002, 2011. и 2022. године на територији јужне српске покрајине нису постојали услови за спровођење пописа.

У трима пописима (1948, 1953. и 1971), број Рома се кретао негде око 50 хиљада. Дрaстично је спао на несхватљивих 9.826 у попису 1961. Чујмо глас статистичара:

„Од свих података највише зачуђује готово необјашњив пад у броју Рома 1961. године, када је пребројано свега 32.000⁸ Рома (скоро две трећине мање него што их је пописано 8 година раније, у попису 1953. године). Пошто је у југословенској статистици општеприхваћен став о неутралном постављању питања о народности, објашњења за овако низак обухват Рома највероватније треба тражити у колебању самих Рома у изражавању етничке припадности, а не у методолошкој нејрецизносној статистици или у етничкој дисквалификацији Рома.” (Прокић, 1992:99; курзив додат)

Отворених притисака на њих није било, скривених вероватно јесте.⁹ Посебно присвајање од стране комшијских народа истицањем иних идентитетских обележја – вероисповести и језика. Како статистичару није било познато да ли су представници Рома били пописивачи у њиховим насељима, који су могли увећати проценат, реско разрешава ову јединствену „пописну загометку” и закључује:

„И поред свих ових момената чини нам се да главни разлози за екстремно низак одзив Рома 60-их година леже у ставовима самих Рома према властитом етничком одређењу, а требало би се запитати и о актуелном положају Рома у то доба. Сама њо себи невероватна чињеница да се један од европских народа, на крају двадесетог века, одриче самога себе, да негира власити постојање и припадаје да буде све друго само не оно што њо природи јесте, речито је од било којег другога податка јовори о стварности Рома данас.” (Прокић, 1992:99; курзив додат).

У последњих пет пописа (1981, 1991, 2002, 2011, 2022), знатно је порастао број пребројаних Рома, од најмањег 94.492 (1991) до највишег износа 147.604 (2011), никада не достижући 200.000 или 300.000, камоли 500 хиљада или цео милион. Скок или пад од неколико десетина хиљада није од големог значаја, ако се претпоставља, као што то чине ромски званичници, да их има пола или цео милион. Скок или пад од неколико десетина хиљада од великог је значаја ако се претпоставља да их има око 200 до 300 хиљада. Зашто је толико битан њихов физички обим?

Катастрофална је политичка култура Рома. Заправо, она и не постоји. Да би Роми развили политичку културу и постали снажан политички чинилац, неопходно је да буду оно што јесу – Роми.

⁸ Аутор барата бројчаношћу Рома у целој Југославији, не само у Србији (примедба Д. Б. Ђ. и Д. Т.).

⁹ О томе у: Ђорђевић, Dragoljub B., Živković, Jovan, Jovanović, Vladan 2004. Serbs, Albanians and a Faith of the Romas. *Theoretical Perspectives* 11, 103–127.

„Јака политичка улога је по себи важна детерминанта положаја глобалних група – овде етничких – у конкретној заједници. Па још ако су у питању мањински етничитети без заштите – матичних држава у непосредном суседству, а незгода је то Рома, област политичког толико изгледа кључна да јој многи социјални аналитичари приписују апсолутно првенство.

Роми у политичком пољу не играју никакву улогу, без икаквог су утицаја и служе владајућим гарнитурама за манипулацију. Разлог томе, по мишљењу Соње Лихт, јесте ’одсуство хомогеног колективитета, аутономне самоорганизације и колективне националне самосвести [...]’” (Ђорђевић, 2002: 12–13).

Они су 1991. по обиму били четврта национална мањина, одмах иза Албанаца, Мађара и Муслимана (касније Бошњака), 2002. трећа, после Мађара и Бошњака (Албанци на Косову и Метохији нису пописивани), 2011. такође трећа, након Мађара и Бошњака, исто и 2022. године: највише је Мађара – 184.442, затим Бошњака, којих је 153.801, и Рома са 131.936 припадника. Да нису скривали етничко порекло, постали би по квантитету *прва национална мањина*. То би, дакако, предодређивало њихов политички положај и могли би „да певају другу песму” на начин како је изводе Мађари и Бошњаци.

И ШТА САД?

Редом разматрамо могуће разлоге зашто се у попису није доспело до реалнијег износа и делегирамо „кривицу”.

1. Миран Комац, запажени ромолог, проучавалац словеначких националних мањина и етнографских група, подсећа нас да број Рома зависи од тога ко их броји и у коју сврху.¹⁰ Има истине у томе. Њих пописују махом пописивачи из већинског народа и осталих етничких заједница. Ваљда би се постотак пописаних увећао да су били заступљенији *Роми пописивачи*. Зашто нису? Где се денуше „толики” Роми факултетлије и студенти? Зашто их за ту улогу нису припремили Национални савет Рома, ромске НВО, странке и танак слој интелигенције? Такав пропуст био би велики луксуз ако се понови при следећем попису.

Тренутак је да се, истине ради, забележи чињеница о томе да су српски статистичари много пре М. Комца предлагали Роме-пописиваче:

„Хендикеп у обухвату Рома делимично би се могао ублажити већим ангажовањем Рома у својству пописивача, што смо и предлагали пред попис 1991. године, мада не знамо у којој је то мери остварено. Претпостављамо да би се Роми мање устезали да изразе аутентично етничко осећање када би их пописивала лица која долазе из исте заједнице, него из оне коју сма-

¹⁰ Видети реферат М. Комца „Број Рома у Словенији (Зависи ко броји и у које сврхе се броји)” за скуп *Роми Србије у Попису 2022. године – стање и перспективе* (Београд: САНУ, 13. и 14. јун 2024).

трају страном или, можда, непријатељском. У том погледу друштва Рома морала би активније да сарађује са пописним органима у време припреме пописа” (Прокић, Станковић, Јанковић, 1993: 192).

2. Могла се, под насловом „Буди оно што јеси – Роми и Попис 2022”, спровести политички исправна кампања, у сусрет попису, којом би се објаснио значај утврђивања стварног стања за свеопшти положај и перспективу етније, вероватно и ублажила етничка мимикрија. (Група активиста се већ опробала с таквом акцијом: „Буди оно што јеси – Роми и Попис 2002”). За такву работу потребна је жртва многог Рома, опремног и спремног да загази блато, уђе у махалу – која је душу дала за „пребројавање” (сви се знају и све се зна) – у плехано-картонски „дом” Рома убожјака, али и у савремено намештени стан саплеменика, наставника клавира у музичкој школи, који је раскинуо алку-две зачараног круга неимаштине и малкице потискује сећање на детињство у Чергали. Ненадокнадиво је жртвовање госпде из Националног савета Рома, интелигенције, ромских политичких величина, журналиста у средствима за масовно преношење порука, судеоника из „Џипси индустрије”, певача и трубача... У супротном би такав недостатак био голем луксуз ако се изновице деси при наредном пописивању.

3. Свагда и свугде жигосани, политички запуштени од своје и елите већинског народа, па зато склони сваковрсном опрезу, можда више од других страхују! Горепрозовани дејственици требало је да пораде на *разбијању ромској сџраха од њојисивања сваке врсије*. Њега треба разумети, с обзиром на чињеницу да се кроз историју сачињавање спискова у европским земљама лоше завршавало по њих, што се врхунило за време *Porrajmos*-а – ромског холокауста – у нацистичкој Немачкој и, ближе нама, у Ендехазији.¹¹ Ипак су сазрели услови да ромске главешине ублаже разновразне бојазни, као што још нису – и када ће? – одстранили политички страх, бежање од политичког испољавања („Боље је седети код куће и гледати своја посла”; „Код нас свако сваког зна и свако се од свакога боји”; „Ако би гласао по својој вољи, држава ће ми отежати живот”).¹² Ромима треба уливати сазнање да се већина њихових истоплеменика, својте и суседа одавно ослободила страха, политички је узрасла и „без пардона” испоставља политичке захтеве. Бојажљивима, којима то никако не треба спочитавати – јер једноставно не сносе кривицу – стрпљиво треба разјаснити да пописивање на пописима становништва не доноси никакву казну, него доприноси ојачавању и успону сопственог народа – тиме и сваког појединца

¹¹ Детаљније у: Ђурић, Рајко, Милетић, Антун. 2008. *Историја холокауста Рома*. Београд: Политика ад.

¹² Подробније и у: Ђорђевић, Драгољуб Б. 2000а. *Romi i „izlazak na crtu“*, у: Ј. Živković (прir.) *Izlaz na crtu*, стр. 12–28. Ниш: DDA, JUNIR, KSS; Ђорђевић, Драгољуб Б. 2000б. *Kakvi su Romi, naše komšije*, у: Ј. Živković, D. B. Ђорђевић (прir.) *Iskorak moći publike*, стр. 69–83. Ниш: DDA, JUNIR, KSS.

понаособ. Насупрот томе, изостанак подизања „пописне свести” на будућим пописима био би позамашан луксуз за мањину у којој је мноштво пребега у окриље околних етницитета.

4. Не знамо да ли се у последњем Попису користила *контролна анкета о броју Рома у неким насељима*, што су на време препоручивали статистички зналци:

„Значајну улогу могла би да има и самостално спроведена контролна анкета о броју Рома у појединим насељима или деловима насеља насељеним Ромима, такође у време пописа, чији би резултати могли да се упореде с пописним подацима. Тиме би се бар за корак приближило утврђивању релативно тачног броја Рома, за који још увек верујемо да је изразито процењен” (Прокић, Станковић, Јанковић, 1993: 192).

Огроман луксуз би био ако се у време следећег пописа становништва не изврши контролна анкета о броју Рома у појединим насељима, коју би уз помоћ стручњака обавили за то обучени сами Роми.

НАРУШАВАЊЕ ФИЗИЧКОГ ОБИМА, РЕАДМИСИЈА

Није спорно да је у Србији дошло до нарушавања физичког обима Рома, тј. да се смањила њихова бројност, тиме и удео у укупном становништву, установљен и пописима, због низа објективних и субјективних околности. Неколико примера.

Нешто би Роми били бројнији да се од њиховог етничког корпуса нису „одвојили”, самодекларисали и у Србији званично били прихваћени као засебне националне мањине, *Ашкалије* и *Египћани*:

„(Роми – проглашавајући их политичком измишљотином с циљем да се разбије њихов етнички корпус – доводе у питање и Египћане и Ашкалије; Египћани, сличном аргументацијом коју рабе Роми, само Ашкалије – а ови брину једино своју бригу. Међународна заједница све до агресије на Србију, односно окупације Косова и Метохије, сматрала је Египћане и Ашкалије Милошевићевим производом – зделаним да би се ослабили Албанци.)” (Ђорђевић, 2005:207-208).¹³

То не би било знатно увећање зато што ово ново мањинство јесте малобројно. Најновији Попис показује да Ашкалија има 1.307, док је Египћана још мање.

¹³ Д. Б. Ђорђевић је несугласице око етничке посебности Ашкалија и Египћана расправљао у цитираном тексту „Религије и вероисповести националних мањина у Србији”. Прочитати и: Земон, Рубин. 2020. *Балканскиот етнички феникс*. Скопје: Авант прес.

Од Рома су се сепарирали и *Ђорговици*, специфична групица православних Рома са југа Србије, која је подељеног идентитета („Ми смо српски Цигани”; „Ми нисмо Цигани, нисмо Срби, нисмо никакви”).¹⁴

Роми би донекле били бројнији да део њих, делећи злу коб Срба, није остао на Косову и Метохији. Одатле их је поприлично емигрирало у западно-европске земље, деломице прешло у остатак Србије и обитава у избегличком положају. Расељени *Роми са Косова и Метохије* дуго времена се злоупате у којеквим камповима. Тако је, на пример, тек овог пролећа отворен позив за куповину кућа за Роме из Колективног центра „Салваторе” у Бујановцу: „Новац ће добити шест домаћинстава избеглих са Косова који у нехуманим условима у бујановачком колективном центру живе више од две деценије, а нису на листи за социјалне станове, који се граде” (Бета, 2024:11).¹⁵

Уколико не затоме етничку позадину, речено је да би успешна *реадмисија* могла увећати постотак Рома у становништву Србије на следећем попису (2031/2032). Очито да постоје оштри проблеми у одвијању тог сложеног процеса на нивоу Европске уније, појединих земаља и српске државе, о чему смо прибавили обавештење из „прве руке”, односно од О. Балића, вишеструко укљученог у питања повратништва и повратника. Ромски вођ, одговарајући на упитаности:

„Молио бих те, ако знаш, да ми проследиш неколико података за будући чланак за конференцију *Роми у попису 2022*. Да ли је и када потписан уговор између Србије и Немачке о реадмисији Рома? Зна ли се отприлике колико је по њему Рома 'враћено' у Србију? У којим местима је већина 'враћена'? Истина ли је, или је лажна вест, да су Бела Паланка и Пирот планирани као места у којима ће се велики број повратника систематски населити, па и уз градњу станова за њих? Д. Б. Ђорђевић.” – аутентично посведочи и опширно написа:

„Савет Европе је још 2003. године у својој Препоруци о питању присилног повратка припадника ромске националне мањине бивше СРЈ исказао своје ставове за ситуацију у којој се у Србији затекну Роми враћени из држава у којима су годинама живели. Тада је моја маленкост подигла то питање у Стразбуру. Тада сам био саветник у Министарству.

Србија је 2007. године потписала са Европском унијом први Споразум о реадмисији лица која незаконито бораве и тиме се обавезала на прихват својих држављана или држављана трећих држава који су боравили на њеној територији, а који не испуњавају или више не испуњавају услове за боравак на територији Европске уније.

¹⁴ Основни подаци о њима могу се наћи у два чланка: „Ђорговици: скица за портрет подељеног идентитета” (Златановић, 2007: 187–203); „*Đorговици – Cemetery and Burial Customs* (Preševo)” (Đorđević, 2015: 247–260).

¹⁵ Искрпније о трагичи косовско-метохијских Рома у тексту Јована Живковића „*The Destiny of Romanies from Kosovo*” (2001: 527–538).

Поред овог Споразума, Србија је потписала и билатералне споразуме о реадмисији са још држава. (Немачка, Шведска, Данска, Италија, Белгија, Холандија, Луксембург, Аустрија, Словачка, Бугарска, Француска, Мађарска, Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Швајцарска, Канада, Норвешка и Румунија.)

После њих билатералних уговора у Србију је враћено око 15 до 20.000 Рома. И било је пуно проблема са повратницима у периоду 2008–2015.

Тада, положај повратника у Србији није регулисан ниједним посебним правно обавезујућим актом. Споразум са Европском унијом, као и билатерални споразуми, једини су правно обавезујући акти који се односе на повратнике.

У Србији су први документи у процесу интеграције повратника сачињени усвајањем Стратегије за интеграцију повратника по споразуму о реадмисији у фебруару 2009. године. Од јуна 2009. године Комесаријат за избеглице је заједно са тадашњим Министарством за људска и мањинска права започео активности у Канцеларији за реадмисију на аеродрому 'Никола Тесла' у Београду. Стратегија је такође предвидела као једну од обавеза Комесаријата и израду локалних акционих планова за интеграцију повратника по споразуму о реадмисији, у сарадњи са јединицама локалне самоуправе. И то је била фарса у примени.

Савет за интеграцију повратника, по основу споразума о реадмисији, у јуну 2011. године упутио је Предлог акционог плана за 2011. и 2012. годину влади на усвајање. И то су ми тада подметнули неприметно да се не буним по европским институцијама.

То је био први расни документ после Другог светског рата у Србији. Тада сам, док сам говорио у Скупштини на јавном слушању, и добио инфаркт. Да ми Краса, наш Нишлија радикал (био је посланик радикала), није донео воду после мог говора – ја бих био покојни. По том документу и некој [...] уредби пандури су могли да избацују из аутобуса или авиона сваког Рома који је имао таман тен. И избацивали су неколико месеци Роме из аутобуса, авиона итд. Било је страшно.

Све у свему држава је узела грдне паре и скоро да ништа није урадила по свим плановима, акционим плановима, уговорима итд. Све се глуматало до невероватних размера. У ствари све време су желели да што мањи број Рома остане у Србији. Тешко је говорити о бројкама јер су ти подаци најчешће давани на основу враћених авионом. Тамо је била служба као за прихват реадмисаната.

Ово за Пирот и Б. Паланку не знам. Тада су обично... фашисти плашили домаћу јавност таквим информацијама и антиромским измишљеним вестима. У то време био сам два пута у Бундестагу и говори о тим проблемима – и чини ми се спасио Роме од масовнијег повратка-истеривања у Србију. Цела та прича је омотана огромним парама које су симболично трошене на људе. Крали су и Швабе и наши... по инерцији! О томе нисам много причао.

А тешко је сада причати о бројкама повратника кроз време. Људи су се враћали и сами у Србију после упозорења Немаца. Прође неко време

па опет оду за Немачку. И тако то траје. То зову сада циркуларне миграције. Поздрав Шеки (курзив додат).”¹⁶

Није да се није наставило с потпором реадмисији, сналажењу и оснаживању Рома, који су истерани из западних земаља, тј. враћени милом или силом у Србију. У томе се истиче Немачка организација за међународну сарадњу (ГИЗ). Она преко програма „Миграције за развој” „пружа континуирану подршку повратницима из Немачке и других земаља Западне Европе као и локалном становништву, у виду мера за подизање запошљивости, покретања сопственог посла, стамбених услова, повратка у обавезни образовни систем и психосоцијалну подршку” (Т. В., 2023а: 10). Или Комесаријат за избеглице и миграције Републике Србије, скупа с ГИЗ-ом, пројектом „Реинтеграција повратника по споразуму о реадмисији из Немачке и других земаља ЕУ кроз обезбеђивање трајних стамбених решења”, определио је 193.000 евра за куповину кућа у десет српских општина (Т. В., 2023б: 10).

Ух, како би акције биле успешније, када не би који пут долазило и до сурових преступа у локалној заједници, као и до таблоидног саопштавања о њима.¹⁷

ЕТНИЧКА МИМИКРИЈА

На крају, само по формалном редоследу, не и по суштини, питамо се како се односити према мимикрији, која се речнички одређује следећим речима:

„**мимикрија**, ж [енгл. *mimicry*, в. мимика] 1. биол. прилагођавање животиња непосредној животној средини по боји и изгледу, ради заштите од природних непријатеља. 2. фиг. понашање појединца који се представља исти као већинско друштвено окружење (у верском, етничком или социјалном погледу)” (Клајн, Шипка, 2006:772).

Овде се ради о *еџномимикрији*, то јест у Србији је на делу понашање Рома, који се представљају као исти већински Срби или као исти припадници окружујућих националних мањина (најчешће Ром као Мађар и Бошњак).

Податак о језику у попису је објективне нарави; стварно могу бити два матерња језика.¹⁸ Роми у мешовитим срединама, сем матерњег, говоре још два језика – примерице, у Бујановцу и Прешеву српски и албански; у одговарајућим крајевима Војводине мађарски и српски. Супротно од тога, информација о народности (и религији) у попису је *субјективна* карактеристика. Начелно је

¹⁶ Добијено електронском поштом од Османа Балића (10. 9. 2023).

¹⁷ „Тринаестогодишњак ножем и секиром тешко повредио комшиницу и њеног сина” (Ђукић, 2023: 9).

¹⁸ Многи Ром је загубио матерњи језик. Имамо за пријатеље виђене Роме, који једва „натуцају” ромски.

право сваког појединца да се запише у пописну листу онако како се осећа или по томе шта жели да буде из разнородних побуда. У томе нико не сме да га спречава и оспорава, нити ће се тим „инцидентним” случајем бавити статистичари, демографи, социолози, политичари. Ако ли се случи да припадници одређеног народа у високом постотку забашурују порекло и беже у други етнос, онда се тој појави придаје одговарајућа пажња из различитих углова, јер – она је индикатор много тога, што је изразито у случају ромског прикривања етничког *background-a*.

Да ли се могу очекивати спектакуларни резултати у смањивању изражене „лабилности и колебања у исказивању етничких уверења код Рома”? Сви напред споменути ромски дејственици, смотрено на кратке стазе, дубоко промишљеним и веома обазривим деловањем могу *оїраничен йосїиїиак* одбегле браће вратити у рођену националну авлију, зато што, када ромски националисти тврде да их далеко више, а да их је због етничког сакривања много мање при изјашњавању, губе из вида искуствено запажање да је етничка мимикрија заступљенија код школованијих Рома, посебно у високообразованих.¹⁹ Скоро свако од нас зна којег Рома – лекара, инжењера, уметника, који је одустао од ромскости и притајио своје етничко порекло.²⁰ Пританак је слој ромских академица и стручњака, па тако и у идеалном случају – да не примењују етномимикрију – не би опипљиво нарасла бројчаност.

Тек када се Роми, својим напором, државном подршком, залагањем преовладајућег народа и свог друштва, *їприближе и*, зашто да не, *изједначе с већином* у материјалној сфери, правно-политичком пољу и области културе – што је процес дугог трајања – престаће да буду „народ-понорница” и „етнос пребег”, нагло ће се умањити потреба за етничком мимикријом. Роми ће бити оно што јесу: Роми!

Ма и да до тога дође у удаљеној будућности, биће делова илити подгрупа ромске нације, који ће изводити тајење етничке позадине у зависности од друштвено-историјских околности, и то беспрекорно! („У сваком од посматраних раздобља, Роми као да су били руковођени непогрешивим инстинктом, као у ситуацији када су оценили да треба прикрити своје етничко порекло, тако и у моменту његове афирмације.”)²¹ Тако ће бити и окружујућих народа који ће тежити етничкој апсорпцији, тј. намеравати да у свој корпус усисају што више Рома.

¹⁹ „Чини нам се да најчешће мењају своје етничко опредељење они Роми који су успели да се отргну из типичних и животних оквира ромске заједнице и који су се образовно, професионално и статусно уклопили у оквире шире заједнице” (Прокић, Станковић, Јанковић, 1993: 191).

²⁰ Као што ми у свом радном колективу на Универзитету у Нишу имамо асистенте и наставнике који су потисли ромскост и пригрлили српскост. Док је на престоничком Филозофском факултету, према сведочењу Рајка Ђурића, тајећи ромскост малне до краја овоземаљског живота, предавао врстан филозоф Миладин Животић.

²¹ Прокић, Станковић, Јанковић (1993: 189). Писци имају у виду исказивање Рома на последњим пописима становништва.

ЗАВРШНО СЛОВО

Ко и како може допринети, дакако не једном засвагда и у потпуности, да се смањи разлика између пописних постотака Рома и њихове стварне заступљености у становништву Републике Србије, што би био голем прилог њиховој укупној интеграцији у српско друштво? Драгољуб Б. Ђорђевић (Ђорђевић, 2002:19; 2010) је закључио, пре више од две деценије, у свом моделу интеграције:

„Интеграцију – без асимилације, а камоли сегрегације – тј. интеркултурализацију живота и безконфликтно напуштање етно-класног стања, хтели или не, морају извести сами Роми. На њихова ће 'плећа' већма пасти терет самојачања и самооспособљавања зарад тога да могу квалитетније и у ширем обиму приступити и користити друштвена добра, демонстрирати моћ у социјалном простору и стећи углед шире заједнице. Дакако, држава је дужна да путеве интеграције поплоча свакојаким подршкама, првенствено правним и материјалним, а већински народ искреном жељом за интеркултуралним даривањем, давањем и примањем. Држава и окружујућа нација тако ће поступити не само из разлога гриже савести, јер, свиђало се то некоме или не, сnose историјску кривицу за положај Рома човека недостојан, већ и због тога што је то залог будућности.

In summa, модел интеграције имаће успеха: а) ако многи Ром коначно прихватају одговорности за себе, својину, тргују и чиниав етнос, узме 'ствар у своје руке' и поради на еманципацији у 'зноју лица свој'; и б) ако у држави, српском друштву и у Срба заживи идеја по којој живећи са и поред расно, етнички и религијски 'грукчије' јесте предности и бољиство – никако несрећа против којег се треба борити.”

У тако сложенем процесу дугог трајања, Роми не би требало да плате цену нарушавањем идентитета и губљењем народносних обележја²² – каква је „историјска” судба стрефила Србе у словеначкој Белој Крајини,²³ а каква неће, таман посла, да погоди Србе у њиховој држави. Нека се не брину национални (и националистички) дужебрижници: Србија неће постати *Ромијана*! Нити ће сви Срби стати под једну Тарабића шљиву.²⁴

²² Поједини сматрају да је више одговорности на већинској популацији – не искључиво на самим Ромима. Премда тврде: „До тог времена Роми ће проћи кроз многа искушења, а прилагођавање новом времену зависиће од: објективног приступа европских организација афирмацији и заштити права Рома; развоја демократских институција и имплементацији слобода и права на националном и локалном нивоу; и способности ромске елите да реше проблеме унутар ромске етничке групе. Перманентни и координирани систем активности и делатности на сва три нивоа, отвориће Ромима врата достојанствене интеграције у друштвену средину” (Башић, 2000:68).

²³ Опширније у тексту „Где ће да се дену белокрајински Срби?” (Ђорђевић, 2013: 7–16).

²⁴ Сем у духовитој, политички зачињеној, жаоци Данијела Дашића: „Пошто смо шљиву исекли, сви Срби ће, изгледа, стати испод споменика Стефану Немањи код Београда на води” (Miladinović, 2022: 9).

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ацковић, Д. (2023). Самударипен или свеубијање. *Печати*, 18. август, стр. 16.
- [2] Balić, O. (2023). *Život i delo Saita Balića: priča o romskom pokretu*. Niš: YUROM centar.
- [3] Balić, S. (2023a). Pismo Predsedništvu SFRJ o socijalno-ekonomskom i ustavno-pravnom položaju Roma u Jugoslaviji, iz 1981. godine. U: Balić, O. *Život i delo Saita Balića: priča o romskom pokretu*, str. 113–121. Niš: YUROM centar.
- [4] Balić, S. (2023b). Intervju novinara *Borbe* sa Saitom Balićem iz 1990. godine. U: Balić, O. *Život i delo Saita Balića: priča o romskom pokretu*, str. 137–166. Niš: YUROM centar.
- [5] Башић, Г. (2000). Положај Рома у централној и југоисточној Европи после 1989. године. У: Маџура, М. (ур.) *Цијани/Роми у прошлости и данас*, стр. 49–70. Београд: САНУ.
- [6] Бета (2024). Отворен позив за куповину кућа за Роме из колективног центра Салваторе. *Народне новине*, 16–17. март, стр. 11.
- [7] Варади, Т. (ур.) (2017). *Мијранији у Европи 21. века*. Нови Сад: САНУ – огранак САНУ у Новом Саду.
- [8] Ђорђевић, Д. В. (2000a). Romi i „izlazak na crtu”. U: J. Živković (prir.) *Izlaz na crtu*, str. 12–28. Niš: DDA, JUNIR, KSS.
- [9] Ђорђевић, Д. В. (2000b). Kakvi su Romi, naše komšije. U: J. Živković, D. B. Ђорђевић (prir.) *Iskorak moći publike*, str. 69–83. Niš: DDA, JUNIR, KSS.
- [10] Ђорђевић, Д. В. (2002). Prema modelu integracije Roma: promenimo život. U: Ђорђевић, Драголјуб В., Живковић, Јован (prir.) *Romi na raskršću: prava manjina i manjinskih zajednica*, str. 9–19. Niš: Punta/DDA/KSS/Bahtalo drom.
- [11] Ђорђевић, Д. В. (2005). Religije i veroispovesti nacionalnih manjina u Srbiji. *Sociologija*, XLVII(3):193–212.
- [12] Ђорђевић, Д. В. (2010). *На коњу с лајћојом у бисајама. Увод у ромолошке студије*. Нови Сад, Ниш: Прометеј, Машински факултет у Нишу.
- [13] Ђорђевић, Д. В. (2013). Где ће да се дену белокрајински Срби? Предговор. У: М. Комац и сар. (прир.) *Срби у Белој Крајини: Брлинићи, Рагојчићи и Кордићи били су први насељеници 1593*, стр. 7–16. Ниш: СКЦ, ЈУНИР.
- [14] Ђорђевић, Д. В. (2015). Đorgovci – Cemetery and Burial Customs (Preševo). In: D. B. Ђорђевић, D. Todorović & D. Gavrilović (Eds.) *Cemeteries and Burial Customs on the Border*, pp. 247–260. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion, Faculty of Mechanical Engineering.
- [15] Ђорђевић, Д. В., Живковић, Ј. & Јовановић, В. (2004). Serbs, Albanians and a Faith of the Romas. *Theoretical Perspectives*, 11, 103–127.
- [16] Ђукић, Ђ. (2023). „Тринаестогодишњак ножем и секиром тешко повредио комшиницу и њеног сина.” *Политика*, 15. мај, стр. 9.
- [17] Ђурић, Р. & Милетић, А. (2008). *Историја холокауста Рома*. Београд: Политика ад.
- [18] Живковић, Ј. (2001). The Destiny of Romanies from Kosovo. *Facta Universitatis, Series: Philosophy and Sociology*, Vol. 2, No 8, pp. 527–538.
- [19] Земон, Р. (2020). *Балканскиот еџнички феникс*. Скопје: Авант прес.

- [20] Златановић, С. (2007). Ђорговци: скица за портрет подељеног идентитета. У: Тадић, Љ., Башић, Г. (ур.) *Друштвене науке о Ромима у Србији*, стр. 187–203. Београд: Одељење друштвених наука САНУ, Комисија за проучавање живота и обичаја Рома.
- [21] Јовановић, Д. (2023). „Постекологија. Крунисање цара Душана.” *НИН*, 9. март, стр. 61.
- [22] Клајн, И. & Шипка, М. (2006). *Велики речник сџраних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- [23] Комац, М. (2024). „Број Рома у Словенији (Зависи ко броји и у које сврхе се броји)”, апстракт за скуп *Роми Србије у Појису 2022. године – сџање и њерсџекџива*. Београд: САНУ, 13. и 14. јун 2024.
- [24] Комац, М. и сар. (прир.) (2013). *Срби у Белој Крајни: Брлинићи, Рагојчићи и Кордићи били су њрви насељеници 1593*. Ниш: СКЦ, ЈУНИР.
- [25] Miladinović, Z. (2022). „Vlast ne interesuje gorka istina o odlivu stanovništva.” *Данас*, 24–25. децембар, стр. 9.
- [26] Минић К. Д. (2022). „Карлов угао.” *Политџика*, 25. децембар, стр. 12.
- [27] Прокић, М. (1992). Социјално-економске карактеристике Рома у Југославији. У: Мацура, М. (ур.) *Развиџак Рома у Јуџославији. Проблеми и џенденције*, стр. 97–114. Београд: САНУ.
- [28] Прокић, М., Станковић, В. & Јанковић, Ј. (1993). Попис становништва као извор података о Ромима. У: Мацура, М., Митровић, А. (ур.) *Друштвене џромене и џоложај Рома*, стр. 186–197. Београд: САНУ.
- [29] РСЗ (2023). *Појис сџановнишџива, домаћинсџава и сџанова 2022. године. Национална џриџагносџи*, стр. 14. Београд: Републички завод за статистику.
- [30] Станковић, В. (1992). Роми у светлу података југословенске статистике. У Мацура, М. (ур.) *Развиџак Рома у Јуџославији. Проблеми и џенденције*, стр. 159–179. Београд: САНУ.
- [31] Т., В. (2023а). „Потребна је финансијска подршка и лекови.” *Народне новине*, 19. април, стр. 10.
- [32] Т., В. (2023б). „За куповину кућа обезбеђено 193.000 евра.” *Народне новине*, 27. април, стр. 10.

Dragoljub B. Đorđević, Dragan Todorović

ROMIANA IN SERBIA: MYTH OR REALITY?

S u m m a r y

It has always been an open question in every European country, including Serbia, both during a census time and outside of it, how many Roma there actually are. This issue is discussed with considerable fervor precisely after a census, as is the case in Serbia. But why? Because a considerable number of Romani Romologists, members of non-governmental organizations and associations, as well as politicians and intellectuals, firmly claim that a census does not provide an accurate reflection of the size of their people. That there are far, far more of them than is recorded in the official statistics gathered every ten years. Questioning the validity of the census goes so far that even certain respected members of the Romani community step out and make claims that there are between 600.000 to 1 million Roma in Serbia. This blatant and irresponsibly excessive claim gives us the right to declare them nationalistic agitators who are harming their own people – even if this type of nationalism is referred to as *reactive nationalism*. Truth be told, they are joined by certain neo-Roma Romologists and sociologists who also mention that there are considerably more Roma: somewhere in the vicinity of 200–300 thousand. So, clearly, the census does not reflect the precise number of the Roma. But, does it provide an approximation? In the paper we will analyze the data from several post-war censuses, as well as discuss the arguments for and against imprecise data on the Roma in Serbia.

Keywords: the Roma, Serbia, the 2022 census, ethnic mimicry, Romani nationalism